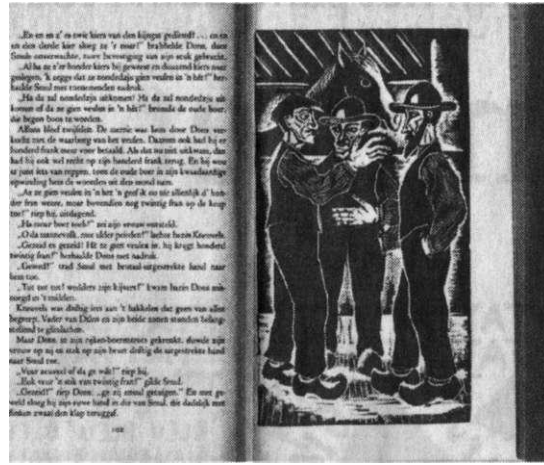
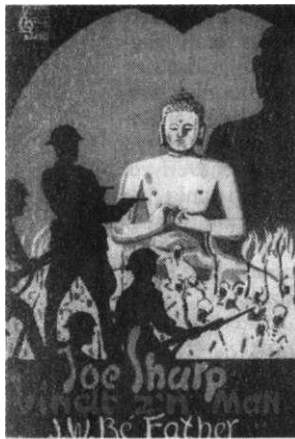

Matinee Koelaats
GEBED
OM
EEN
GOED
EINDE

9
«VW
9
landmrdt

Drukwerk uit de Bezettingstijd Illustraties uit besproken boek

Eerst het lezen, dan de moraal

Hoe Nederlandse uitgeverijen de Bezetting doorkwamen

Wie de uitgeverwereld tijdens WO II wil kenschetsen, komt met het woord 'pragmatisme' een heel eind.

Hans Renders, Lisa Kuitert en Ernst Bruinsma (red.): *Inkpatronen*. De Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen. De Bezige Bij, 432 blz. € 39,90

Toef Jaeger

In de uitgeverwereld zijn financiën altijd belangrijker geweest dan het ideaal. Dat is niet alleen nu zo; het was zelfs in een tijd die vroeg om een duidelijke stellingname al het geval. Neem een beleidsplan van de Contact Boekery uit 1944. Men realiseert zich dat de oorlog 'een omwenteling brengt over de heele linie', maar dat vraagt vooral om een toekomstgerichte herbezinning: 'Ik bedoel niet dat Contact zich zou moeten omschakelen naar het levensmiddelenbedrijf of een bouwbranche, maar wel dat zij haar fonds in overeenstemming zou brengen met de allereerste behoeften van den tijd', aldus een toenmalige adviseur van de uitgeverij. Dit was de inleiding tot een voorstel om Duitse klassieken op te nemen in een naoorlogse reeks 'De Onsterfelijken'. Het getuigt van een weinig rancuneuze houding

ten opzichte van de bezetter: met het eind van de oorlog zal de Duitse cultuur nog niet verdwenen zijn, en straks valt er met hun literatuur 'goed werk te verrichten - en goede zaken te doen'.

Pragmatisme: wie de uitgeverwereld tijdens de Tweede Wereldoorlog bondig wil kenschetsen, komt met dit woord een heel eind. Verkapte hagiografieën over verzetsuitgevers en rücksichtsloze exercities zoals van Adriaan Venema tegenover de collaborateurs zijn bekend. Maar minder vertrouwd klinken de verhalen over het reilen en zeilen van de meeste 'gewone' uitgeverijen. Hoe was de bedrijfsvoering, welke houding namen aan tegenover de Kultuurkamer en viel er nog wat te verdienen aan het boek terwijl zoveel middelen? Kortom: hoe zag het 'grijze verleden' van uitgeverijen er tijdens de oorlogsjaren uit? Dat is de vraag die beantwoord wordt in *Inkpatronen*: een verzameling artikelen over het reilen en zeilen van uitgevers in de oorlog; fraai geïllustreerd en met complete fondslijsten van dertien uitgevers uit deze periode.

Wie de beschouwingen over de verschillende uitgeverijen naast elkaar zet, krijgt de indruk dat er bij uitgeverijen slechts incidenteel werd nagedacht over grote onderwerpen als 'de taak van de schrijver' of de relatie tussen engagement en werkelijkheid. Om enkele voorbeelden te noemen: uitgeverij Bruna werkte aan de bestsellers van een auteur als Havank, Manteau wist haar fonds uit te breiden doordat de Nederlandse uitgeverijen hun greep op de Vlaamse markt verloren. Contact kwam met enkele sentimentele fotoboeken en Lannoo was druk doende met uitgaven van de werken van Stijn Streuvels.

Natuurlijk kwamen veel uitgeverijen in de problemen: Emmanuel Querido werd vermoord in Sobibor, De Arbeiders

perspers werd kort na de capitulatie door de NSB overgenomen en Stols verloor zijn goede reputatie. Maar over het geheel genomen ging het veel uitgeverijen redelijk voor de wind. Los van de openlijke collaborateurs als De Lage Landen en De Amsterdamse Keurkamer (dat enige tijd bestond bij de gratie van de nationaal-socialisten, maar zelfs volgens Mussert te ver ging in de stroperigheid jegens Hitler) wisten de meeste behoorlijk wat bestsellers te produceren en oude voorraden te slijten. Ook mar-

Een 'dappere' uitgever als Stolswordt als opschepper ontmaskerd

ketingtechnisch gezien lagen er mogelijkheden: 'Hamstert een groote stapel boeken met boeiende verhalen' was een reclamekreet uit die dagen. Of neem een brochuretekst van Spectrum dat zo opent: 'Er wordt weer gelezen in Nederland, en er zal nog meer gelezen worden' dankzij de 'lange, héél lange avonden, en geld dat bespaard werd op dingen die men eenvoudig niet kopen kon.' Het verschil met de propaganda van de Reichsarbeitsdienst is niet enorm groot: '*Für Freizeit gehört das gute Buch*'.

Idealen vormden niet de grootste belemmering. In de eerste oorlogsjaren, nog voordat de Kultuurkamer actief werd, werd al vrijwillig een *Deutschfreundlich* beleid gevoerd. Zelfcensuur lag al lang en breed in de Nederlandse volksaard: 'Het meest opvallende was dat de Nederlandse ambtenaren én uit-

gevers op vrijwillige basis meewerkten aan de preventieve censuur op boeken. Op die regel maakte de Vereniging ter Bevordering van de belangen des Boekhandels geen uitzondering.'

Boeken die verboden waren, potte men op voor na de oorlog - hele fondslijnen werden uitgezet. Dat gold bijvoorbeeld voor De Bezige Bij dat in 1944 al een 'Plan' had klaarliggen, maar ook voor Manteau en Contact. Laatste had in die periode adviseurs in dienst die de succesvolle serie geïllustreerde boeken *De schoonheid van ons land* hadden bedacht.

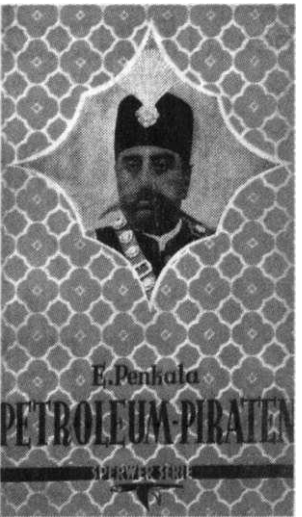
Een ander fraai voorbeeld van pragmatisme: uitgeverijen die aan clandestiene uitgaven deden hadden daar ook voordeel bij. Ze hadden een weliswaar illegale, maar in elk geval moreel te verantwoorden dubbele boekhouding. Daar kon tegelijkertijd misbruik van worden gemaakt en wat dat betreft is het onderscheid dat in *Inkpatronen* gemaakt wordt tussen 'clandestiene' en 'illegale' uitgaven verhelderend. Het stiekem herdrukken van een bestseller met papier dat nog op voorraad was, was weliswaar clandestien, maar in feite niet veel meer dan het lichtjes verbuigen van de regels. Het echt illegale uitgeven (verzetskranten, pamfletten) was veel zeldzamer, en veel gevaarlijker.

Een uitgever als Stols, die zich na de oorlog liet voorstaan op 'totaal ± 70 clandestiene uitgaven' wordt in een mooi stuk van Sjoerd van Faassen en Salma Chen als opschepper ontmaskerd wanneer duidelijk wordt dat er maar vijf titels tussenzitten waarmee hij enig risico gelopen kan hebben. Ook zijn andere grote verhalen stellen niet veel voor. Zo wordt hij van de vooroorlogse 'kleine, maar uiterst belangrijke literaire uitgever' een 'weinig principiële, accommoderende kleine krabbelaar, die

met de oorlog als excuus nogal eigenmachtig meende te mogen omspringen met het werk van sommige van zijn auteurs, en wiens talrijke, clandestiene uitgaven een voornamelijk commercieel doel dienden.'

Het grootste probleem was dus niet ideologisch, maar praktisch: hoe kwam je aan de juiste hoeveelheid papier. Het probleem van de verkoop van boeken verplaatste zich in de oorlogsjaren naar de productie. Het laatste artikel uit *Inkpatronen* is wat dat betreft het meest veelzeggend. Het is een zakelijke uitleg van wat het 'K-nummer' nu eigenlijk behelst: het nummer is te vinden in vrijwel alle boeken die tijdens de oorlog zijn uitgegeven en daarom heeft het de bijklank gekregen van goedkeuringsstempel van de 'Kultuurkamer'. Maar dat is niet juist: het K-nummer was een soort 'kengetal' van de drukker. Die kreeg via dat nummer toestemming om het papier voor het desbetreffende product te bestellen. Het K-nummer is dus geen terrein waarop de heldhaftigen zich van de collaborateurs konden onderscheiden, maar houdt meer verband met de verdeling van het toegewezen papier. Zo vroeg men bijvoorbeeld hogere oplagen van een boek aan, om met het restant een ander boek te drukken.

Drukkers liepen een veel groter risico dan de uitgevers. Daar gebeurde het eigenlijke clandestiene werk, en de Duitsers waren er meer op gespitst drukkers op te pakken, 'dan uitgevers van in de meeste gevallen tamelijk onschuldige clandestiene uitgaven'. En zo bieden de verschillende artikelen in *Inkpatronen* een veelzijdig, maar fragmentarisch beeld op de alledaagse praktijk van het uitgeven in de oorlog. Hoewel een echte conclusie ontbreekt, wordt wel duidelijk dat per saldo economisch pragmatisme gewoon de klok bleef slaan.

HET BOEK VAN DEN FÜHRER AIE#GRMANFIN

AEW'HIIFK

ONVERKORTE UITGAVE
VERTAALING STEVEN BASENDS
830 BLZ. GER. *4,70
DE AMSTEROAMSCHKEURKAME
POSTBOX 237 posroan 200153 AMST*OAM